

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.132

Н.С. Моргун, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ

Висвітлено питання застосування тактичних прийомів отримання зразків для експертизи на підготовчому етапі.

Ключові слова: отримання зразків, тактичний прийом, проведення експертизи, спеціаліст, техніко-криміналістичні засоби.

Освещены вопросы применения тактических приемов получения образцов для экспертизы на подготовительном этапе.

The article is sanctified to the illustration of question concerning the tactic of obtaining the samples for examination on the preparatory phase.

Експертизу як одну із форм використання спеціальних знань призначають у межах майже кожного кримінального провадження, а у разі потреби проводять кілька експертиз. Як слідча (розшукова) дія процедура проведення експертизи проходить у три етапи: підготовчий, робочий і заключний. У цьому аспекті призначення та проведення експертизи фактично є цілим комплексом пізнавальних, організаційних і засвідчувальних процесуальних дій [1], серед яких важливе місце належить отриманню зразків для експертизи як відносно самостійної пізнавальної дії.

Тактику проведення цієї пізнавальної дії досліджували у своїх працях Ю.П. Алєнін, Н.І. Долженко, В.А. Жбанков, Д.В. Ісютін-Федотков, Н.І. Клименко, Є.Є. Подголін, Ю.М. Черноус, М.Г. Щербаківський та інші вчені, однак їх праці вийшли друком ще за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Крім того, процесуальному порядку і тактиці отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України присвячено монографію В.І. Галагана та О.В. Козак, але у ній розглянуто лише проблеми отримання зразків для експертизи відповідно

до ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі — КПК України).

Питання підготовки та безпосередньо отримання зразків для експертизи виникає під час проведення таких процесуальних дій, як огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (частина третя ст. 239 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка (частина друга ст. 262 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (п. 2, 3 частини першої ст. 267 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України). Отже, цілком слушною є думка вчених стосовно того, що зразки для експертизи може бути [2]:

- надано у розпорядження слідчого учасниками провадження або виявлено ним під час проведення будь-якої слідчої дії: огляду, обшуку тощо;
- спеціально отримано у порядку, визначеному КПК України.

Згідно з КПК України вилучення зразків для експертизи можливе також під час тимчасового вилучення майна, проведення освідування, слідчого експерименту тощо.

Підготовчий етап проведення зазначених процесуальних дій має свою специфіку, пов'язану з тактикою їх проведення, що виходить за межі дослідження у цій статті.

З огляду на те, що висновок експерта має ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому матеріалів, важливе місце належить якісній підготовці до збирання цих матеріалів і надіслання їх експертові.

Загалом процес підготовки до проведення експертизи містить такі основні елементи [3]:

- збирання необхідних матеріалів;
- вибір часу призначення експертизи;
- визначення предмета судової експертизи;
- формулювання запитань експертові;
- вибір експертної установи або експерта .

Предметом дослідження у цій статті є питання щодо збирання необхідних матеріалів (зразків) для проведення експертизи. Кількість, якість і тактика отримання таких зразків залежать від місця їх знаходження, способів їх отримання, виду експертизи, характеру поставлених запитань тощо.

До тактичних прийомів підготовчого етапу отримання зразків для проведення експертизи насамперед належить визначення мети проведення цієї процесуальної дії. Зразки, які вилучають, класифікують за такими критеріями [4, с. 197]:

- характер відображення властивостей (відбитки матеріальних об'єктів, що відобразилися на різних слідоутворюючих поверхнях, і безпосередньо об'єкти, від яких вилучають зразки);
- походження (природні та штучні);
- час виникнення та умови отримання (вільні, умовно вільні, експериментальні);
- форма відображення ознак в об'єкті (безпосереднє відображення, відображення навичок тощо);
- вид експертиз (криміналістичні, судово-медичні, судово-товарознавчі, екологічні тощо);

- характер зразків (сліди чи відбитки, продукти життєдіяльності та діяльності людини або тварини, відокремлені частини об'єкта);
- процесуальний статус особи, у якої отримують зразки (отримані у підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка);
- агрегатний стан (рідкі, тверді, сипкі та газоподібні);
- суб'єкти одержання зразків (сторона обвинувачення, потерпілий, його представник і законний представник; сторона захисту, у тому числі підозрюваний, обвинувачений, їх захисники та законні представники; спеціаліст).

Крім зразків для проведення експертизи, у багатьох випадках на експертизу надають спеціальні зразки для порівняння, які дозволяють під час експертного дослідження ідентифікувати, класифікувати або діагностувати досліджувані об'єкти (зразки почерку, відбитків пальців рук, ніг, взуття, літер знакодрукуювальних машин і пристроїв, проби органічних виділень живих організмів, нафтопродуктів, виробів харчової промисловості, ґрунту тощо [5]). Безумовно, отримання кожного із зазначених видів зразків має свою відчутну специфіку, а вирішення питання щодо застосування тактичних прийомів отримання зразків для експертизи залежить насамперед від того, на вирішення яких завдань спрямовано її призначення та проведення. Проте незалежно від характеру зразків на підготовчому етапі проведення цієї процесуальної дії застосовують загальні тактичні прийоми, до яких можна віднести такі:

- прийняття обґрунтованого рішення про отримання зразків для проведення експертизи;
- з'ясування питання про те, які зразки та в якій кількості потрібно отримати;
- встановлення місця та часу отримання зразків;
- визначення кола учасників для отримання зразків та їх ролі у проведенні цієї процесуальної дії;
- залучення (за потреби) інших учасників для забезпечення отримання зразків;
- вивчення особи, у якої відбиратимуть зразки;
- виклик учасників процесуальної дії на місце її проведення;
- визначення потреби у науково-технічних засобах та підготовка їх до використання, вирішення інших організаційних питань;
- підготовка робочого місця, визначення режиму, умов і способів отримання зразків;
- підготовка необхідних процесуальних документів для отримання зразків;
- відображення запланованих на підготовчому етапі заходів у плані проведення цієї процесуальної дії [4, с. 198—199].

Питання про отримання зразків для експертизи може виникнути під час проведення будь-якої процесуальної дії, коли сторона обвинувачення має для цього реальну можливість, а саме: під час огляду, обшуку, слідчого експерименту, тимчасового доступу до речей і документів тощо. Так, під час проведення огляду місця події можуть вилучатися не лише об'єкти, які в подальшому безпосередньо буде досліджено у процесі проведення експертиз, а й необхідні зразки.

До зразків, які вилучають для проведення експертизи, висувають низку вимог, зокрема [6]:

- не може піддаватися сумніву походження зразків від об'єктів, які перевіряють;
- зразки мають відображати достатній обсяг їх властивостей;
- зразки мають бути придатними для порівняння з ідентифікуючими об'єктами.

З метою якісного отримання зразків для експертного дослідження у відомчих нормативно-правових актах визначено відповідні правила. Виконання окремих правил потребує запрошення спеціаліста [7].

Важливе значення має місце отримання зразків. Це, зокрема, може бути місце виявлення зразків, спеціальна установа, у якій отримують зразки, зокрема медична, тощо.

Визначаючи час отримання зразків, слід враховувати етап розслідування та час доби, що сприяє якіснішому проведенню цієї процесуальної дії. При цьому слід враховувати положення частини четвертої ст. 223 КПК України про недопущення проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримання в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

На підготовчому етапі отримання зразків для експертизи важливим є також встановлення кола учасників, яке варіюється залежно від специфіки зразків. Якщо така дія пов'язана з особою, що створює зразки, обов'язковими її учасниками є ця особа, а також сторона кримінального провадження, яка звертається для проведення експертизи. Якщо зразки знаходяться у приміщенні, яким володіє особа, то залучають цю особу. Водночас отримання зразків, які знаходяться у громадських місцях, згідно з чинним КПК України не потребує залучення інших учасників, крім сторони кримінального провадження, яка проводить цю дію. Слід також ретельно визначитися зі спеціалістом, якого потрібно залучити, і місцем отримання зразків.

Вивчення особи, у якій відбиратимуть зразки для проведення експертизи, дає змогу не лише прогнозувати лінію її поведінки, а й визначитися з тим, у якій ситуації відбудуватиметься отримання зразків: конфліктній чи безконфліктній. Якщо ситуацію прогнозують як конфліктну, слід отримати ухвалу слідчого судді для примусового відбирання у особи біологічних зразків, запросити інших працівників, які сприятимуть проведенню цієї дії, зокрема спеціаліста для фото- чи відеофіксації. Для вибору обирають зручний спосіб: телефоном, повісткою тощо.

Використанню науково-технічних засобів для проведення процесуальної дії, про яку йдеться, передую не лише їх визначення, а й залучення спеціаліста, який зможе правильно застосувати цю техніку, забезпечивши всебічне та повне отримання зразків для експертизи.

Підготовка робочого місця, визначення режиму, умов і способів отримання зразків для експертизи залежить від виду експертизи, для провадження якої ці зразки отримують. Так, під час одержання зразків почерку, як зазначає В.О. Гавриков, потрібно підібрати папір, аналогічний тому, на якому написано досліджуваний документ, створити умови, аналогічні тим, в яких його було написано. Під час одержання зразків, пов'язаних з життєдіяльністю людини (кров, слина, сеча тощо), слід забезпечити стерильність проведення відповідних маніпуляцій, а після одержання зразків слини треба якнайшвидше доставити її на дослідження, тому що ферменти слини швидко втрачають свої властивості. Ігнорування цих вимог призводить до одержання неякісних зразків і перешкоджає провадженню відповідних експертиз [8].

Підготовка необхідних процесуальних документів для отримання зразків для експертизи залежить від того, які саме зразки слід отримати. Згідно з частиною другою ст. 245 КПК України порядок відбирання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів —

за ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. У разі відбирання біологічних зразків у особи правовою підставою для проведення таких дій є постанова прокурора, а за потреби у примусовому отриманні цих зразків — ухвала слідчого судді. Крім того, за результатами отримання зразків для проведення експертизи складають протокол.

План підготовчого етапу заходів проведення процесуальної дії з отримання зразків може бути як усним, так і письмовим. Усне планування доцільне у випадках, коли отримання зразків для експертизи не викликає труднощів і проводиться алгоритмічно. Потреба у складанні письмового плану виникає у випадках, коли отримання зразків пов'язане з труднощами, які можна усунути, визначивши, які саме дії, в якій послідовності слід провести, кого запросити для участі у них тощо.

Від виконання зазначених тактичних прийомів на підготовчому етапі отримання зразків для проведення експертизи безпосередньо залежить їх якість і, відповідно, повнота та якість експертних досліджень. Слід обов'язково враховувати, що обрання кожного тактичного прийому залежить від конкретної ситуації досудового розслідування. Запорукою отримання якісних зразків, необхідних для подальшого проведення експертизи, є дотримання криміналістичних рекомендацій з цих питань.

Список використаної літератури

1. *Гагаловська А.П.* Слідчі та інші кримінально-процесуальні дії як засоби формування доказів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гагаловська Анна Петрівна. — К., 2011. — 196 с.
2. *Криміналістика* : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — 944 с.
3. *Шепитько В.Ю.* Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. — 4-е изд. — Харьков : Одиссей, 2011. — 368 с.
4. *Галаган В.І.* Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія / В.І. Галаган, О.В. Козак. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. — 224 с.
5. *Криміналістика.* Академічний курс : підручник / [Варфоломеева Т.В., Гончаренко В.Г., Бояров В.І. та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 504 с.
6. *Криміналістика: питання і відповіді* : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін.] — К. : Центр навч. л-ри, 2011. — 280 с.
7. *Наказ* Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судової експертизи та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0705-98>.
8. *Гавриков В.А.* Получение образцов для сравнительного исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гавриков Владимир Алексеевич. — М., 2004. — 171 с.